

Базиликата “Света София”

Историческите процеси на Изток протичали, както вече бе отбелязано, под знака на византийския конфликт с арабите. На Балканите обаче Византия се сблъсквала с друг значим съперник - Българското канство. През 680 г., когато българите се настанили за първи път в старите земи на империята по Долния Дунав, бил направен решителен опит те да бъдат отблъснати. Въпреки това ромейските армии начело с Константин IV Погонат били напълно разгромени в битката при Онгъла, независимо че това били опитни войски, отличили се в сражения с арабите.

Макар и да влязла в договорни отношения с българите и даже да получила важна помощ от тях през 717 г., Византия гледала на голяма част от земите им като на изконно свои. Друга причина за византийската агресивност спрямо България бил фактът, че канството се разполагало твърде близо до сърцето на империята - Константинопол. Ромеите отлично си давали сметка, че за българските канове нямало по-привлекателна цел от византийската столица с нейните богатства. Не на последно място конфронтацията се подклаждала от политиката и на двете държави, насочена към обеди-

няване в своите си територии на всички южни славяни. През втората половина на VIII в. Византия начело с амбициозния Константин V Копроним /741-775/, се заела да унищожи своя северен езически съсед и конкурент за славянски обединител. Императорът предприел серия от военни кампании, общо девет, които на моменти изглеждало, че наистина ще предизвикат гибелта на Българското канство. Не е случайно, че именно във втората половина на VIII век на българския престол се изредили цяла серия от кратко управлявали владетели, които по правило приключвали внезапно управлението си. Положението се стабилизирало едва при далновидното управление на канове Телериг и Кардам, които успели да ограничат византийското влияние във вътрешните работи на България и да отклонят военната опасност със серия от победи. Между България и Византия се възцарил неспокоен мир, през който далеч по-нерешителните наследници на Константин V насочили своите усилия срещу непокорените славяни в Пелопонес, Тесалия и днешна Македония. Именно в днешна Македония се очертал вторият театър на противопоставяне между България и Византия. Това се дължало на факта, че там се намирала в началото на VII век държавата на Кубер и неговите наследници, за която намираме сведения в надписите около Мадарския конник. В Северна Гърция и днешна Македония се разполагали и силни славянски племена като берзитите, с които през 70-те години на VIII век Телериг започнал преговори за включване в българската държава. Това разширяване на българското влияние на югоизток несъмнено било схващано като опасност от правителството в Константинопол, което обяснява защо през 783-784 г. ромейте предприели голямо настъпление в региона, завършило с покоряването на една голяма част от славянските племена. Тази политика на Византия несъмнено водела до изостряне на отношенията с България и било само въпрос на време двете държави отново да се конфронтират директно, което станало още в първото десетилетие на следващия IX век.

Някъде през 802 или 803 г. на българския престол се възкачил един от най-могъщите владетели, седяли някога на него - кан Крум /803-814/. Неговото родословие е загадка, но едно подмятане на хронистите ни кара да мислим, че принадлежал към средите на българската аристокрация, които управлявали северно от р. Дунав, в т. нар. "отвъддунавска България". Това схващане се подкрепя и от активната му политика да преселва ромейски пленници именно там, в северните български земи, както и от факта, че първите събития от неговото управление се свързват с разширение на държавата на североизток.

През 800 г. Карл Велики бил тържествено коронясан за император,

а през 803 г., като част от своята източна политика, разгромил аварите и разграбил огромните богатства на тяхната столица - дървения Ринг /някъде в днешна Унгария/. Изглежда, войните на аварите с Карл Велики били отблизо следени от Крум, тъй като скоро след тези събития той на свой ред атакувал и "съвършено ги унищожил", ако се вярва на византийския лексикон "Свидас". Техният разгром и изповедта на оцелелите, според автора на лексикона, накарали Крум да въведе в България закони, които да възпрат негативни явления като кражбите, лъжесвидетелстването, пианството. Днес някои учени се съмняват в достоверността на сведенията на "Свидас" като цяло, но археологическите проучвания потвърждават поне тази част от тях, в която се споменава, че "българите дотолкова харесали носията на аварите, че оттогава тръгнали с нея". Най-важното последствие от аварската война на Крум бил фактът, че Българското канство вече имало за съсед на запад Франкската империя. Тази държава била далеч по-предвидим фактор, с който с малки изключения българите поддържали мирни отношения чак до появата на маджарите /в началото на X век/. Сравнително мирното съседство се дължало на факта, че общата граница, някъде по Средния Дунав, била твърде отдалечена от средишните райони и на двете държави, а и не представлявала траен завоевателен интерес. От друга страна, ликвидирането на Аварския хаганат, предпоследната голяма езическа държава в Европа, поставяло Българското канство в съседство с две големи християнски империи, традиционно настроени негативно към всички езичници. В дългосрочен план това способствало за християнизацията на България в средата на IX век.

Укрепването на северозападната граница на България развързало ръцете на кан Крум за действия на юг срещу Византия. Българо-ромейските отношения в началото на неговото управление се намирали в несигурен мир, но конфликтът бил неизбежен, тъй като и България, и Византия, желали да разпрострат влиянието си върху славяните в днешна Македония и Северна Гърция. Конкретно поводът за началото на военните действия станало въстанието на славяните в Пелопонес, което избухнало около 805 г. с подкрепата на арабите. То било потушено, но император Никифор I Геник /802-811/ се опасявал, че българите могат да изпратят военни сили и въстанието да избухне отново. През 807 г. той събрал армията си и потеглил на поход срещу България, но още край Одрин бил принуден да се върне, тъй като до него достигнали слухове за готвен преврат в Константинопол. Крум не можел да остави византийските действия без отговор, затова още през 808 г. голям български отряд се спуснал по течението на Струма и изненадал

местните ромейски войски, докато се извършвал сбор за раздаване на заплати. Българската победа била голяма, като били пленени 1100 литри злато - една значима за епохата сума.

Югоизточният фронт на военно противопоставяне изглежда бил считан от кан Крум за особено важен, което обяснява и неговата активност в това направление. Както бе споменато, в началото на VIII век Тервел поддържал контакти с "чичовците си" в Солунско, а във втората половина на века Телериг започнал да прокарва българското влияние сред славяните в Северна Гърция и днешна Македония. Византия от своя страна също полагала големи усилия да укрепи позициите си в региона на Солун, втория по значение град на Балканите. След векове на прекъсване византийската власт в днешна Гърция била частично възстановена при походите от 80-те години на VIII век и с действията на Никифор от 805-806 г. по потушаването на въстанието от Пелопонес. Но въпросът кой ще привлече славяните в тази част на полуострова далеч не бил решен, което вероятно накарало кан Крум да се замисли за съдбата на Сердика.

Сердика била последният значим ромейски град във вътрешността на полуострова. Тя била стар римски център, разположен на стратегическо място по протежението на главния път на Балканите - Виа Диагоналис /диагоналния път/, свързващ Константинопол със Северна Италия и старата метрополия - Рим. Мястото било избрано от римляните не само заради стратегическото му разположение, но и заради минералните води в района, които били смятани по онова време за много голямо преимущество. На това място се намирал по-стар център на тракийското племе Серди или Сарди, които дали името на града и той често бил наричан на гръцки и латински "град на Сардите" / *Σερδών πόλις* , *civitas Serdensium*/. Разраснал се значително през I-ви век при управлението на император Клавдий /41-54 г./, а покъсно получил статута на град при император Марк Улпий Траян /98 -117 г./, той започнал да носи неговото фамилно име - Улпия Сердика. През III век градът станал столица на новоучредената провинция Вътрешна Дакия. По времето на император Константин Велики Сердика преживяла нов разцвет и станала епископски център. В града били изградени няколко представителни християнски храма, сред които известната църква "Св.София", извисяваща се и до днес в градския център. По всичко личи, че Константин Велики, родом от съседния Ниш /Найсос/, много харесвал Сердика и ако се вярва на хрониките, често заявявал, че "Сердика е моят Рим". Той сериозно обмислял да премести тук столицата на империята, а запазените му едикти свидетелстват, че често пребивавал в града. Сердика запазила своето значе-

ние и по-нататък, а през 343 година в града бил проведен т. нар. Сердакийски събор. Градът преживял нов период на разцвет при управлението на Юстиниан Велики /527-565 г./

В VII - VIII век Сердика имала огромно стратегическо значение. Тя продължавала да бъде централен пункт по Виа Диагоналис и възпирала разпростирането на българското влияние в Горнотракийската низина, в Родопите и в днешна Македония. Градът бил централен пункт за съсредоточаване на ромейските войски, а оттук се осъществявала и връзка с византийските територии по източното крайбрежие на Адриатическо море. Тези обстоятелства, както и фактът, че борбата за югозападните части на полуострова се ожесточавала от края на VIII век, накарали кан Крум да предприеме през пролетта на 809 г. поход към града. Основният извор за събитието е византийският хронист Теофан Изповедник, съвременник на кан Крум и император Никифор I. Съгласно неговите сведения около Великден 809г. Крум се появил внезапно пред града и го превзел "с измама", след което избил шест хиляди ромейски войници и множество граждани. Тази версия на събитията основателно е оспорвана от изследователите. На първо място, интензивните археологически проучвания показват, че по-вероятно градът е бил превзет с щурм. Приема се, че пробивът на защитата е станал в района на Западната порта /днес в района на пл. "Св. Неделя"/. При обсадата стените били повредени, скоро след което били поправени. Характерът на извършените ремонти, включително и преправките по прочутата Източна порта показват, че те са били направени от българите след превземането на града, а не от ромеите.

Друг дискуссионен момент в разказа на хрониста е цифрата на византийските войници - шест хиляди души са били твърде много като гарнизон, дори и за град като Сердика. Ако наистина е имало такава ромейска войска в града, по-вероятно е да става дума за разположени в града части, съсредоточаващи се за военни действия срещу България. Ако това предположение е вярно, това би обяснило "внезапната" поява на Крум край града, мотивирана от желанието на българския владетел да неутрализира военната опасност.

Новините за превземането на Сердика обяснимо предизвикали паника във Византия. Както съобщава Теофан, императорът побързал да потегли срещу българите, "но само привидно", в смисъл, че нямал намерение наистина да предизвика генерално сражение. Любопитен факт е, че Никифор отказал да приеме тези от сердакийските архонти /велможи/, които се били спасили след превземането на града. Това накарало някои от тях, притеснени за съдбата си, да дезертират при Крум. Изглежда, противно на твърдени-

ята на ромейските хронисти кан Крум съвсем не бил толкова кръвожаден и безчовечен и приемал радушно дезертиращи от Византия аристократи - което се доказва и от факта, че зетят на българския владетел Константин Пачик бил всъщност византиец.

Особено важно било, че сред дезертърите бил някой си Евматий, по думите на хрониста, "опитен механик", т.е. инженер. Механиците в онази епоха се занимавали със строежи на крепости и обсадни машини и появата на Евматий в лагера на Крум означавало усилване на българската армия, която в следващите години безпроблемно се справила с превземането на значими крепости като Дебелт, Месемврия, Одрин.

Междувременно Никифор поискал да възстанови Сердика с помощта на своите войски, но дори и оповестяването на това му намерение пред войниците предизвикало веднага бунт. Императорът, след като с големи клетви и обещания усмирил армията си, се завърнал в Константинопол. Оттеглянето на Никифор и ромейската армия окончателно оставило София и околните територии в ръцете на Крум. По този начин и последната византийска крепост във вътрешността на полуострова станала българска. Създадена се непосредствена опасност за византийските територии в днешна Северна Гърция и днешна Македония, населени с непокорни славяни. Изглежда именно това накарало императора да нареди насилственото преселване на жители от всяка византийска провинция в тези земи и най-вече в Струмишко, където по всичко изглежда българското влияние било най-значително. Византия традиционно укрепвала по този начин границите си и било нещо обичайно в Тракия да се заселват арменци и грузинци - правел го още Константин V през VIII в. Обикновено заселниците получавали големи привилегии и били доброволци, докато в този случай преместването било насилствено и съпроводено от големи насилия над ромейските поданици. Според хрониста преселниците били накарани да изоставят цялото си имущество, което тласнало някои от тях към самоубийство, а останалите - към крайно отчаяние. Преселването завършило през пролетта на 810 г. и било първият отговор на империята на превземането на Сердика.

Като преценил, че по този начин е укрепил византийската власт в днешна Северна Гърция и днешна Македония, император Никифор I решил да предприеме директна атака срещу България. През късната пролет на 811 г. той събрал голяма армия, към която се присъединили според Теофан Изповедник и "големи тълпи бедняци, въоръжени на своя сметка с прашки и криваци". Първоначално Никифор потеглил към Маркели, където се обединил вероятно с други войски. Императорът водел със себе си голям брой

ромейски първенци, в това число сина си Ставракий и племенника си Михаил Рангаве. Оттам, по думите на хрониста, "подобно на безразсъден страхливец", Никифор I преминал с големи криволичения проходите и на 20 юли навлязъл в България. Било, както пише Теофан, "...унищожителният изгрев на Кучето", т.е. Сириус, една лоша поличба. Друга лоша поличба било, че още в Маркели от армията избягал любимият прислужник на императора - Византий, който отишъл при Крум заедно с императорските дрехи и сто литра злато.

Независимо от твърденията на Теофан Изповедник, че кан Крум предложил мир на Никифор I още докато императорът се намирал при Маркели, изглежда вероятно, че българите не очаквали атаката. Възможно е обиколните маршрути на византийците през "непроходими места" да са се оказали изненадващи. Иначе няма как да се обясни отсъствието от столицата Плиска на главната канска войска. По думите на т. нар. "Ватикански аноним" - далеч по-прецизен източник за събитието, в българската столица се намирал единствено елитен охранителен отряд от дванадесет хиляди души, който византийците разгромили, след което се справили и с втори отряд от петдесет хиляди души. След тези сражения ромеите превзели Плиска и я разграбили. Императорът разпределил част от плячката на войниците си, които след това, съгласно изворите, се отдали на жестокости, палели нивите и изколвали добитъка. Самият Никифор пък се разхождал по "чардаците" на Крумовия дворец и се величаел, като казвал, че на мястото на Плиска щял да издигне град, наречен на неговото име. След като прекарал известно време в Плиска, Никифор потеглил най-накрая с намерението да стигне до Сердика, защото "смятал, че е завладял земите на България". Изглежда византийците не се били отказали от важния град и възнамерявали след победите си в Плиска да си възвърнат контрола над важния град, който загубили през 809 г. Според Теофан Изповедник, докато бил в Плиска, императорът получил ново предложение за мир от Крум, който го увещавал с думите "Ето, ти победи. Вземи каквото ти е угодно и си иди в мир." Разбира се, Никифор нямал намерение да сключва мир, той възнамерявал да завърши започнатото и окончателно да се справи с България - нещо, което талантиливият и амбициозен Константин V не успял, въпреки многобройните си походи и несъмнения си военен талант.

Въпреки пораженията кан Крум предприел решителни действия за справяне със ситуацията. Съгласно данните от "Ватиканския аноним" той наел авари и привлякъл славяни, въоръжил жените, след което заповядал да се укрепят изходите на страната с "...огради от големи дървета". Призори на

26 юли в подстъпите към Върбишкия проход около р. Камчия и югозападно от Преслав /а не в самия проход, както обикновено се смята/ българската армия атакувала лагеруващите византийци, които така и не могли да се организират за сериозна съпротива. Последвало страховито клане, в което загинали много войници и мнозина от ромейските велможи, както и самият император Никифор I. Теофан поставя в устатата му думите: "...Дори крилати да бяхме станали, никой да не се надява да избегне гибелта." Без значение как точно станала, гибелта на византийския император в битка потресла неговите поданици, тъй като била изключително рядко събитие, случило се за последен път през 378 г. Закономерно Крум бил горд с победата си. Съгласно древен скитски обичай, описан още от Херодот, той направил от главата на Никифор сребърна чаша, с която вдигал наздравица. Това впечатляващо зрелище се помнело векове наред и намерило място в Манасиевата хроника, в която му е отделена специална и много популярна понастоящем миниатюра.

Описаните събития и гибелта на Никифор I несъмнено били сред най-важните моменти в ранносредновековната история на Европа. След смъртта на императора Крум присъединил още много територии към България, в това число и градове като Месемврия. Българският владетел, въпреки коварния опит за убийство през 813 г., дълго време разорявал европейските територии на Византия и бил толкова страшен за ромейците, че му дали прозвището "Новия Сенахерим". След смъртта му през 814 г. България и Византия сключили 30 годишен мир. Империята признала много от Крумовите завоевания, в т. ч. Сердика и Филипополис /Пловдив/, за български територии. България завладяла окончателно сърцето на Балканския полуостров и най-важните части от "Виа Диагоналис". Град София - Сердика преминал в български ръце и през цялото средновековие играл особено важна роля в живота на държавата, за да стане в ново време столица на възродена България.